

מה נעשה היום?*

רד זפרן-גני

עותק ישן של ספר הנחיות לעבודה במלאכת יד נמצא בליבה של התערוכה שמציגה הילה לביב. ספר זה שכתרתו "מה נעשה היום?" בשבדית, תורגם לאנגלית תחת הכותרת "ספר ליום גשום". ספר זה נכתב על ידי אם סבתה של הילה לביב, אנה ורבורג, בשיתוף פעולה עם המאירת, אלזה בסקוב. הספר שהתפרסם לראשונה ב־1917 בשבדיה, תורגם ויצא לאור במספר מהדורות במקומות שונים בעולם ונשא בתוכו עניין עמוק בתשתית חומרית/חינוכית ששני צדדיה רלוונטיים באופן נוגע ללב בזהות ובהקשרים של העברת ידע, פיתוח יכולות עשייה של אובייקטים שעניינם נע בין פרקטי-שימושי לדקורטיבי. הספר מכיל הצעה של עולם שלם משוכפל שמאפשר למעשה הנגשה באמצעות אובייקטים מנייר של המציאות בת זמנו ואילך. התערוכה כוללת אובייקטים מצולמים וסרוקים שמקורם בבית סבתה של הילה לביב הנמצא בעומר, באר שבע, במדבר. לצד אלה נוכח גם מהלך הזמן המצטבר בהשתלשלותה של שושלת נשים, המחזיקות בספר ומגיעה כעת אל הילה לביב, אמנית תל אביבית שדפי נייר, וצלופן הם חומרי עבודה בהם השתמשה בעבודותיה באופן ברור וניכר הקודם למפגש עם הספר.

נוכחותו של הספר מציעה הקשר רחב של מסורת לעשייתה כאדם וכאמנית. במקומו בו הנתק במהלך הזמן בין היסטוריות משפחתיות

* טקסט שליווה את התערוכה ספר ליום גשום, סדנאות האמנים, תל אביב, יוני 2016.

לבין קיום של אמנים (ושל אנשים בכלל) בהווה שגור יותר משימור ידע והמשכיות, ובו התייחסות ברורה לקיומה של מסורת כזו נדירה וייחודית. לצד המבט הישיר הנובע מן המיידי: כאן ועכשיו, חשוב גם לקחת בחשבון את ההקשר בו נוצר הספר בזמנו, השכלה ידע ויכולת להעביר אותם מנשים אל אנשים לא היו מובנות מאליהן. כמה נשים זכו להשכלה, כמה מתוכן פרסמו ספרים שהעבירו ידע מעשי של מלאכת יד הלאה, ותורגמו ופורסמו במקומות אחרים בעולם. שיגרת קיום זו הופרה וחלק מבנות המשפחה מצאו עצמן בקיבוץ בישראל, ודווקא בה יהפוך הספר הזה לעניין מרכזי עבור בת משפחה שכבר נולדה בארץ שימיה הגשומים לא רבים מאד, ומגלה מתוך עיסוקה באמנות, היסטוריה משפחתית אישית המגולמת באחד מתרגומי הספר. התרגום משבדית לעברית, של מילים הרלוונטיות מקצועית לעיסוקה ולהיותה אמנית מתוך ספר תחביב בשפה לא מוכרת היא היבט אחד הנמצא על פניו של העיסוק הרעיוני והחומרי בספר. יכולתו המוזרה של ממד הזמן לצוף ולעלות מתוך מהלך מתמשך זה ולגבש צורה חדשה בספר אמן הנלווה לתערוכה: הפעם ללא הוראות עשייה אלא מתוך פעולה מתמשכת של צילום וגזירה המאפשרת להנפיש ולהנכיח צללי רפאים של עבר בהווה.

בתערוכה זו נבנית מציאות מורכבת המצליבה צילום, סריקה, גזירה והצבה של עבודות בחלל הגלריה המבקשות לשרוט, לקלף, ולחפור אל תוך רצון בשיתוף פעולה בלתי אפשרי לכאורה, בין הווה לעבר הממשיך את הסיפור ומשנה אותו בעת ובעונה אחת. השפה המשותפת של מחשבה ופעולה מייצרת אובייקטים הקשורים כשלעצמם לזמנים ומקומות אך גם נודדים ביניהם, מגשרים וקושרים בין אנשים שלא חולקים אותה תקופת חיים ובכל זאת קירבתם ונוכחותם מתקיימת לא רק כזיכרון אלא כפרקטיקה משותפת של ידע חומרי ורעיוני מתמשך, משתנה, ומתהווה.

נוכחותם החומרית בחלל נעה בין מצבים של תכנון למימוש וביצוע בהם, עקרונות הפירוק, ההרכבה, ועקבות הזמן הנוכחות בפני השטח המצולמים, סרוקים ומוגדלים או מוקטנים מעידות על הקשרים הברורים בין דמיון למציאות ועל תלותם ההדדית.

כבר היה אפשר להישאר בחצר הבית

סנדרה וויל

”אחרי לא מעט תכנון וטרחה, תוכלו לקחת את הילדים לגן החיות ולהראות להם את הזאבים והדובים. כשתגיעו לשם, הם יתלהבו מאבן קטנה בצד הדרך או יהיו מרותקים לניסיונותיה של חיפושית משה רבנו לטפס על סורגי כלוב הזאבים. כבר היה אפשר להישאר בחצר הבית – שם יש גם אבנים וגם חיפושיות משה רבנו.”

– אלזה בסקאו

השנה ימלאו מאה שנים מאז יצא לאור הספר ”מה נעשה? פעילויות מהנות לילדים” (“Vad ska vi göra? roliga sysselsättningar för barn”)* בשטוקהולם, שבדיה. אנה ורבורג (1881 שטוקהולם–1967 נצר סירני, ישראל) כתבה את המדריך לעבודות היד, ואלזה בסקאו איירה אותו. ויכול מאוד להיות שהספר היה נשכח לפני זמן רב אלמלא נוני ואוה, שתיים משלושת בנותיה של אנה ורבורג.

כאשר ניניה של אנה גדלו בישראל, בארץ רחוקה מזו שבה ישבה אנה לכתוב את הספר, בתה נוני לימדה אותם את הפעילויות שאמה הציעה בספרה. בחופשות בית הספר, בקיץ, בפסח ובסוכות, הילדים נהגו ללכת לביתה של סבתא נוני בבאר שבע שבמדבר. שם הכינו צעצועים מנייר, כשהם מקפלים וגוזרים אותם כדי ליצור בובות, ספלים, קופסאות, צלחות,

* הספר תורגם לאנגלית בשנת 1938 תחת הכותרת “My Rainy-Day Book: A Handwork Book for Children”.

מזלגות, סכינים וכפיות. הם גזרו והרכיבו דימויים נעים וחיברו אליהם חוט כדי לעורר אותם לחיים. הם הכינו את קישוטי עץ חג המולד שאם סבתם הציעה לקוראיה להכין, אבל השתמשו בהם לקישוט הסוכה. הם הכינו חמור עם כרכרה מקופסאות גפרורים ריקות. הם יצאו לטיולים רגליים וליקטו אצטרובלים, פרחים, אבנים ועלים, והשתמשו בהם כדי ליצור עוד ועוד.

בביתה של סבתא נוני היו גם המון ספרי ילדים משבדיה. הם היו בשפה השבדית, ולכן הנכדים לא הבינו מה כתוב בהם, אבל הם נהגו לשבת ולהתבונן יחד בציורים. הם נמשכו לציורים הקסומים שליוו את עולם הסיפורים של אלוה בסקאו (1874-1953), חברתה הקרובה של אנה, שגם נוני הכירה. "הדודה הירוקה, הדודה החומה והדודה הסגולה", "ילדי היער" ו"ביצת השמש", הם שלושה מארבעים הספרים שכתבה ואיירה, סיפורי אגדה על ממלכות יער שמאוכלסות בפיות, טרולים ואלפים. אגדות שילדים רבים בשבדיה גדלו עליהם. בביתה של נוני גם פגשו לראשונה בדמויותיה של הסופרת אסטריד לינגדן - אותן דמויות שתמר בתה של נוני תרגמה לעברית - בילבי בת גרב, אמיל בן לנברג ורונייה בת השודד.

על מדפים אלה נחו גם הספרים המצולמים של אנה ריבקין־בריק (1908-1970), חברתה של אחותה של נוני, אוה, הגדולה ממנה בעשר שנים - סדרת הספרים משנות החמישים ילדי העולם, עם אלה קרי מלפלנד, נוריקו סן מיפן ורבים אחרים. עולמו של מומין, הטרול שחי בעמק המומינים עם משפחתו וחבריו מאת הסופרת הפינית טובה ינסון, נפרש גם הוא בבית ובגינה של סבתא.

לימים, אכן תהיה לשעות הללו אצל נוני משמעות מיוחדת עבור אחת מן הנכדות. העולם שנגלה בהן לא רק השפיע על הילה כאדם, אלא כונן את האמנית שהפכה להיות.

בהיסטוריה של החינוך בשבדיה, אנה ורבורג ידועה כאחת מ"שלושת חלוצות גני הילדים". בצעירותה הושפעה עמוקות מרעיונותיו של פרדריך

פרבל (1782–1852), המחנך הגרמני שטבע את המונח "גן ילדים" בשנת 1840. פרבל, שהמוטו שלו היה "הבה נחיה למען ילדינו" דמיין מקום שאליו יגיעו בני 4–6, שיטפח ילדים ויגן עליהם מהשפעות חיזוניות – כמו פרחים בגן. בחזון שלו דמיין מקום שיעורר הערכה ואהבה לילדים, עולם חדש וקטן שבו יוכלו לשחק עם בני גילם ולחוות טעימה ראשונה של חירות. אנה, שלמדה את משנתו של פרבל בברלין בסוף המאה התשע־עשרה, ייבאה את הרעיונות הללו לשבדיה.

ב־1918, שנה לאחר פרסום ספרה, יסדה אנה את קרן פרבל השבדית. היא המשיכה להיות דוברת מרכזית של רעיונותיו בשבדיה ופעלה לתרגום כתביו לשבדית ולהפצתם במדינה. גם לאחר חזרתה לגרמניה (1920), המשיכה אנה לבקר בשבדיה לעיתים קרובות ולעקוב אחרי המאבק הארגוני והחינוכי של הגננות השבדיות.

נוני, שנולדה בהמבורג, בגרמניה, הלכה בעקבות אמה והקדישה את חייה לחינוך. היא עבדה כגננת בשבדיה ובגרמניה לפני שהגיעה לישראל ב־1949, והמשיכה בדרך זו גם במולדתה החדשה. כאן, בתקופה שבה המדינה בנתה את עצמה ובמקביל פעלה בכל כוחה למחוק את העבר, נאלצה נוני להיאבק על אמונותיה. בדומה לאחותה הגדולה אוה, היא נלחמה למען המסורת חינוכית שהייתה חלק כה חשוב מאמה ומחייה. בשנת 1988, ייסדה נוני את אגף הנוער של מוזיאון הנגב לאמונות בבאר שבע בניהול נועה טל, ועבדה בו במשך שנתיים.

סבתא נוני לא רק פתחה לנכדיה צוהר לספרי ילדים שנכתבו על ידי אחרים – היא גם יצרה עבורם ספרים. ספרים שגוללו את סיפורי החפצים והאנשים מעברה, ושבהם הדמויות הראשיות היו הילדים עצמם.

בעיני הילה, העבר היה מקום קסום; עולם פנטסטי שאליו התוודעה בביתה של נוני בבאר שבע דרך החפצים – האהיל המצוייר, מתנה שהכינה אמה אנה, כיסא הנדנדה הלבן, ארון הבגדים וארגז הצעצועים, מתנה שהכינה דודה גרדה – כולם מבית ילדותה בבלנקנזה שליד המבורג.

בצילומים מהקייצים שבילו שם, רואים את בני המשפחה משבדיה ואלו שחיו בגרמניה יושבים יחד בחוץ, אוכלים, צוחקים, קוראים ספרים ומעלים מחזות, תמיד בחיק הטבע. ביניהם גם צילומים של נוני משחקת עם כלבים ובובות, עם ארנבות ועזו ובבית המשחקים שלה, מזמינה בני משפחה להצטרף להפסקת קפה דמיונית.

בראשה של הילה, המציאות של חיי סבתה התערבבה והתמזגה בסיפורי האגדות שסיפרה. הדוד הכחול, הדודה הירוקה, הדודה החומה והדודה הסגולה מסדרת הספרים של אלזה בסקאו הפכו לקרובי משפחה שמופיעים באותם צילומים. ונופי ילדותה של נוני בגרמניה ובשבדיה נראו בעיניה כמו האיורים של אותם יערות קסומים בספריה של בסקאו, כמו "ילדי היער".